

RESSENYES

Joan Carles ALAYÓ MANUBENS, *La introducció del gas i l'electricitat a Sabadell, 1852-1930*, Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 2000 (Quaderns d'Arxiu de la FBC, 87-88). 85 p. il. fot.

Aquest aspecte ha estat ja objecte d'estudi a la nostra ciutat per part de diferents autors, fet que ha donat lloc a alguns treballs de recerca encara inèdits i a diverses publicacions, la major part en la darrera dècada, entre les quals hem de fer esment de les següents: Joan Alsina, *Els inicis del gas a Sabadell*, de l'any 1984; Josep F. Bustamante, *El desenvolupament de l'electrificació de Sabadell (1890-1936)*, de l'any

Com ja és ben conegut, la ciutat de Sabadell ha estat protagonista destacada del procés d'industrialització de Catalunya. Una de les particularitats d'aquest fenomen va ser la incorporació de noves fonts d'energia com a força motriu al sistema productiu, tot passant des dels molins hidràulics tradicionals al vapor, fins a arribar als motors de gas i a l'ús d'energia elèctrica, ja fos d'origen tèrmic o hidràulic.

1992; Meritxell Fontseré i altres, *Les darreres màquines de vapor que s'instal·laren a Sabadell*, de l'any 1993; Josep M. Benaül, *El vapor a Sabadell*, de l'any 1994, i Esteve Deu, *Del vapor a l'electricitat. Estalvi de costos energètics en la indústria tèxtil llanera sabadellenca (1910-1924)*, de l'any 1995, editats pel Museu Història de Sabadell o per la mateixa Fundació Bosch i Cardellach. El llibre de Joan C. Alayo cal afegir-lo, doncs, a la sèrie de treballs que ja s'havien endinsat en aquest mateix tema.

El seu contingut està dividit en set capítols, l'un dedicat a la introducció del gas i els altres sis al desenvolupament de l'energia elèctrica, en els quals es combinen i s'alternen diferents nivells d'estudi. De manera intercalada en el text hi ha també alguns quadres i gràfics que ajuden a comprendre'l.

Es parla de la introducció del gas i de l'electricitat a Sabadell després d'analitzar l'origen de l'aplicació d'aquestes noves fonts d'energia a Catalunya i els seus antecedents en els països europeus més desenvolupats, apartats que ajuden a situar en un marc més general les particularitats del naixement i desenvolupament d'aquestes noves fonts d'energia a la nostra ciutat.

S'estudien els diversos procediments per a l'obtenció d'aquestes noves energies, des dels diferents tipus de carbó fins als grans salts d'aigua, els mecanismes per a transportar-les i els procediments tècnics per distribuir-les.

S'analitzen els diferents usos que tingueren. Per a il·luminació, tant d'espais públics com de domicilis privats, fàbriques i tallers; per a força motriu en diferents establiments

industrials, i per a altres activitats productives que necessiten energia abundant, com l'elevació d'aigües. També es fa referència a les empreses proveïdores d'energia que es van constituir a Sabadell i a les que, amb seu social a Barcelona, van acabar absorbint les locals i assegurant el proveïment al conjunt de la ciutat, com també dels principals consumidors finals.

Un dels aspectes en els quals el llibre posa més èmfasi és el fet que la ciutat de Sabadell va ser de les primeres de Catalunya a desenvolupar aquestes noves fonts d'energia, tal com ja havia passat amb la instal·lació de les primeres màquines de vapor i sense gaire retard en relació a Barcelona, el punt de referència més proper. Efectivament, l'enllumenat públic amb gas s'inaugurava a Sabadell l'any 1852, només deu anys després que a Barcelona. En canvi, l'any 1876 s'instal·lava el primer sistema d'enllumenat elèctric en una fàbrica de Sabadell, al vapor Buxeda Vell, tot just un any després de l'aplicació d'aquest nou sistema a les fàbriques de la Maquinista, Terrestre i Marítima i de Batlló germans a Barcelona. Cap a mitjan anys vuitanta començaven a funcionar amb certa anticipació en relació a altres localitats industrials els primers motors de gas pobre en alguns petits tallers de la ciutat. Al final del segle XIX la constitució de la primera empresa sabadellenca, productora a gran escala d'energia elèctrica amb generadors de vapor per vendre a particulars, L'Energia, SA, va ser quasi simultània a les primeres empreses barcelonines de les mateixes característiques. I Sabadell fou també una de les primeres ciutats que rebé l'energia hidroelèctrica procedent de les grans centrals del Pirineu ja en la segona dècada del segle XX, tot aprofitant les xarxes ja existents que subministraven des de la ciutat comtal energia elèctrica d'origen tèrmic des de l'any 1912.

El treball de Joan C. Alayo, que ha publicat la Fundació Bosch i Cardellach, és extret en part de la tesi que, amb el títol *Evolució de la tecnologia, de la producció i de la distribució d'energia elèctrica. Catalunya en el període 1880-1920*, va presentar l'any 1993 a la Universitat Politècnica de Catalunya per a l'obtenció del grau de doctor enginyer.

Els seus coneixements tècnics es posen de manifest en els apartats corresponents a la descripció dels sistemes de generació i transport d'energia, a les característiques dels diferents tipus de motors i contribueixen a enriquir un treball fonamentalment historiogràfic. Però, a més a més, hi ha un extens treball d'arxiu amb la consulta de tot tipus de fonts directes, entre les quals destaquen els expedients municipals

relacionats amb permisos d'obres i amb foment, que ha permès una acurada aproximació a la realitat sabadellenca, per arribar al petit detall dels productors i consumidors d'energia concrets, i amb prou nivell d'anàlisi interpretativa. L'estudi es basa també en treballs ja publicats sobre el tema, tant en l'àmbit sabadellenc com en el més general, i en la consulta de premsa local per poder arribar on no permet la documentació municipal o per confirmar dubtes que aquest mateix tipus de font pot plantejar.

El treball presenta, però, alguns errors puntuals, com les dades de consum de carbó de l'any 1913, que era de 38.000 tones l'any 1913 i no de 38 com s'afirma en el text, i alguns aspectes tractats de manera una mica confusa, com el procés de concentració de les grans empreses barcelonines proveïdores d'energia elèctrica. No obstant això, l'obra contribueix a bastament a enriquir el nostre coneixement sobre el canvi energètic a la nostra ciutat, principalment en el període crucial, a cavall entre el segle XIX i el XX, amb el valor afegit de l'anàlisi més tècnica que, sovint, per manca de formació suficient en aquest àmbit, no poden aportar amb la mateixa intensitat els historiadors o altres professionals que s'han endinsat en aquest camp d'estudi.

ESTEVE DEU I BAIGUAL

Manuel PAC VIVAS. *Batalló de càstig. Memòries d'un vell lluitador d'origen pagès*. Lleida: Pagès Editors. 1999. 239 p.

El primer que cal tenir en compte quan hom s'atansa a un llibre de memòries és, val la pena dir-ho, que no és un llibre d'història. I tampoc no ho pretén, si l'autor és honest o no té cap mena de megalomania —com ara el cas de Winston Churchill quan va pretendre convertir les seves memòries de la Segona Guerra Mundial en un treball historiogràfic.¹

¹ W. CHURCHILL (1948-54). *The Second World War*. Londres. Cassell Ltd. [edició castellana: Barcelona. Plaza & Janés, 1965]. En una clara mostra de la seva capacitat per a l'objectivi-

tat, l'autor obre el volum primer amb la frase: «De cómo los pueblos de habla inglesa, en virtud de su imprudencia, su negligencia y su bondad, permitieron a los malvados rearmarse».

Batalló de càstig són les memòries d'algú nascut a l'Aragó rural (Benavarrí, 1919), que fa un recorregut, carregat d'emotivitat, per alguns dels moments crucials de la història d'Espanya en el segle xx. L'autor va establir-se de forma estable a Sabadell a partir de 1945.

Les memòries són diverses coses alhora. Són el testimoni d'una realitat viscuda, són un intent d'interpretar-la i són, també, una font d'informació a la qual cal referir-se com una més de possible, amb totes les precaucions que cal prendre davant de qualsevol font (oral o escrita, oficial o oficiosa, del poder o de l'oposició).

En el cas de Manuel Pac Vivas el testimoni és ja el seu primer valor. Ens informa de com algú va viure determinats moments o, si més no, de com recorda haver-los viscut. *Batalló de càstig* compleix perfectament aquest esquema. L'autor fa un viatge cap enrere, se situa de forma temporal, social, política, etc. i ens ofereix una visió de la seva vida: de la seva infància i adolescència en els anys vint i trenta a l'Aragó rural a l'any 1984 en què tanca el periple, després d'haver passat per la Guerra Civil, la repressió de la llarga postguerra, la lluita anti-franquista i la transició. I en aquest viatge ens ofereix un testimoni que no té la importància atribuïda –sovint de forma exagerada– als personatges polítics de primera línia o dels que els foren propers, sinó que resulta representatiu de les actituds d'alguns sectors de les classes populars. Justament dels sectors socials que rara vegada arriben a deixar el seu testimoni escrit. És això el que cal celebrar-ho, al mateix temps que és de lamentar que molts d'altres no hagin pogut/volgut deixar-nos-el.

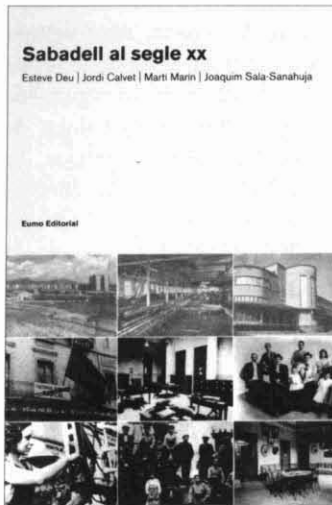
Per seguir amb un tòpic polícoliterari de moda, almenys des de l'aparició del testimoni de Rigoberta Menchú, el llibre de Manuel Pac intenta ser, en la mesura del possible, «la veu dels sense veu». La veu d'experiències, llargament silenciades entre nosaltres, com la dels que patiren els camps de concentració franquistes. Tema, per cert, al qual el Museu d'Història de Catalunya i el Grup de Recerca de l'Època Franquista de la Universitat Autònoma de Barcelona dedicaran properament un simposi, ara en fase de preparació.

En tant que testimoni «popular» dels esdeveniments més significatius dels anys 30-80, l'obra de Manuel Pac té un segon valor, afegit: resulta una bona forma de divulgar i de discutir fets i circumstàncies que poques vegades recullen els llibres d'història més tradicionals. Sobretot condicions de vida, treball, mobilització política, etc. Resulta refrescant llegir pàgines que reflecteixen situacions quotidianes en mig del relat sociopolític al qual podem estar més habituats. D'alguna forma, entre persones de les majoritàries classes populars, poc habituades a llegir història, poden resultar pàgines «properes». Pàgines amb les quals es poden sentir més o menys identificades, si van compartir actituds i ideals, o més o menys molestes, si –contràriament– van situar-se en actituds i ideals oposats.

Més discutibles resulten les aportacions de l'autor a la interpretació més global dels fets que li tocava viure o algunes opinions i xifres que afegeix al seu relat. Moltes són fruit de lectures parcials –en el sentit de no exhaustives– o d'informacions obtingudes de segona o de tercera mà. Algunes –com ara els exagerats percentatges d'analfabetisme de la població espanyola o les víctimes de la repressió en algun lloc concret– han estat matisades per l'editor amb l'afegit de notes, però ha resultat una labor feta només a mitges. Es podia haver ofert a l'autor assessorament perquè corregís aquelles afirmacions que fa sobre temes en els quals els seus coneixements són limitats o sobre els quals ha donat per bons tòpics molt difosos –el fals milió de morts de la Guerra Civil, difós pel franquisme i els seus partidaris com el novellista Josep Maria Gironella–, però ja superats per la historiografia. I així moltes de les notes no haurien estat necessàries. D'altra banda, si contràriament l'opció de fer-ne una edició crítica –amb notes– s'hagués portat a les darreres conseqüències, a l'autor d'aquesta ressenya li haurien vingut al cap no poques observacions per afegir-hi. Sembla com si la feina de l'edició crítica s'hagués deixat a mig fer. I això no és responsabilitat de l'autor, evidentment! Com tampoc no és imputable a l'autor la manca d'un mapa que ens ajudi a orientar-nos sobre les seves peripecies, sobretot en els anys de la Guerra Civil. En aquesta fase del llibre apareixen dotzenes de petites poblacions que resulten molt difícils d'ubicar.

Tanmateix, i fetes les crítiques a l'edició concreta d'aquests escrits, cal dir que tal com són presentats tenen un altre interès, aquest ja restringit als especialistes: és material *en brut* com el d'una entrevista. Les opinions de Manuel Pac sobre les coses que li passen, les que veu i les que sent ens poden ajudar a entendre millor mentalitats. Ens poden ajudar a confeccionar un quadre més perfilat del que pensaven les classes populars, més enllà de què passava realment: no el que passava sinó com ho vivien. Resulta al·ligonador que cap al final del llibre, i sense haver-lo revisat des de 1984 en què va escriure'l, l'autor elegí intensament els països del socialisme real que va visitar a primers dels anys setanta. No pel fet que ara –desapareguts aquells règims– ens puguin resultar afirmacions xocants, sinó perquè ens mostren com pensaven els vells militants marxistes d'aquells anys, quines eren les seves il·lusions i esperances mentre feien via per la negra nit de la dictadura franquista. I també, cal dir-ho, perquè no era el mateix comparar Espanya i Romania el 1973 que fer-ho ara: algunes de les *increïbles* afirmacions que fa l'autor sobre la major netedat, la millor assistència social i encara altres aspectes de la Romania d'aquells anys eren, aleshores, probablement certes. Cosa que hauria de fer-nos pensar en què fou el franquisme en realitat i com pot ser que ens quedi ara tan lluny i tan a prop al mateix temps.

Esteve DEU, Jordi CALVET, Martí MARÍN, Joaquim SALA-SANAHAJA, *Sabadell al segle XX*, Vic: Eumo, 2000. 400 p.

La ciutat, el segle i la història

A finals de segle és un lloc comú afirmar que, en el cas de Sabadell, ens trobem davant d'una realitat profusament estudiada i que ha donat peu a magnífiques monografies i investigacions d'autors d'arreu del país i encara de fora. Motius no en falten, l'interès d'una ciutat viva i conscient d'ella mateixa, a diferència d'altres concentracions urbanes que ens en-

volten, ha produït una destacada cura en els temes que afecten el seu passat. Així, de la seva comunitat han aparegut durant tot el segle destacats historiadors i cronistes locals que, a la vegada que ens han explicat el desenvolupament de Sabadell, han pres cura que el llegat del passat no es fes fonèdis en un present desmemoriat. A aquesta tradició devem magnífics llibres d'història i –encara potser més important perquè això primer sigui possible– l'existència de l'Arxiu Històric de Sabadell. Veritable portal, que moltes altres ciutats voldrien per a elles, del nostre teixir i desteixir col·lectiu. Tanmateix no podem buscar tan sols en un sentiment de comunitat viva, amb el seu passat, present i futur, l'explicació d'aquesta riquesa. Si fos així no s'hauria atret cap a nosaltres la mirada, a voltes penetrant, d'historiadors nascuts més enllà de les fronteres que ens circumden. Sabadell és una realitat de síntesi de molts processos polítics, socials i culturals de la Catalunya contemporània, i de la mateixa manera que els seus actors socials han mantingut traces d'autonomia enfront de la realitat del país, és ben cert que representa molt millor els seus processos socials que la mateixa Barcelona. No ens ha d'estranyar la morfologia de la ciutat, prou gran per trobar-se immersa en els esdeveniments i corrents més destacats del segle, però no prou per caure en l'anomia i l'excepcionalitat barcelonina, la qual ha permès que d'una mirada es puguin copsar nítidament els processos socials que s'hi desenvolupaven. És per això que molts historiadors l'han preferit per intentar explicar les coses del nostre destí col·lectiu.

Aquest lloc comú, però, no pot amagar una altra realitat: la falta d'una política editorial prou ferma que hagi permès que totes aquestes investigacions arribessin al gran públic. No tenim la sort de Lleida, que té una editorial pròpia,

Pagès Editors; tampoc la benaventurança que una editorial universitària, com el cas d'Eumo per Vic, ajudi a difondre les obres, i menys encara el tramet institucional gironí, que assegura l'edició de tot allò que s'escriu. En aquest estat de coses, la majoria de les investigacions són condemnades a baixar als inferns dels dipòsits universitaris, on tan sols la pols els assegura certa companyia, esperant algun rescat bondadós. I aquest és el mèrit principal del llibre davant el qual ens trobem, haver rescatat part de totes aquestes obres i haver obert una nova llum al nostre passat col·lectiu.

L'obra que aquí ressenyem és, tal com ens informen els autors, un intent de madurar totes aquestes investigacions en una explicació comuna segons els coneixements i les orientacions que l'empremta personal no pot deixar de tenir. Estructurada en quatre grans apartats, i aquests encara en dos subapartats definits per l'abans i el després de la Guerra Civil, l'obra intenta abastar la vida de Sabadell al llarg del segle que ara tanquem en tota la seva complexitat, a partir de l'anàlisi de diferents aspectes: economia, societat, política i cultura. No sabem si aquesta ordenació respon a una interpretació prèvia sobre com s'articula la realitat social, però sí que sabem que aquest treball marca un meridià en la nostra historiografia local. Hi haurà un abans i un després d'aquest llibre, que ha intentat estructurar un cúmul d'hipòtesis i explicacions ineludibles per a les pròximes investigacions que es realitzin. Malgrat que les seves parts siguin més o menys reeixides, cosa que mostra al seu torn els límits de les investigacions realitzades fins avui dia, es constitueix en una obra de fàcil accés, que garanteix la fixació de la nostra memòria col·lectiva en un tot coherent i un referent per a qualsevol historiador que es vulgui aproximar per primer cop a la realitat que explica: Sabadell al s. XX.

En el primer apartat del treball, degut a les mans d'Esteve Deu, el llibre ens parla de la realitat infraestructural de la ciutat: l'economia i l'ecologia urbana en són els temes. És, sens dubte, un capítol difícil, ja que l'estructura econòmica de la ciutat ha determinat la seva configuració urbana, política i social d'una manera indèstriable i a causa de l'acceleració històrica d'aquest últim segle les transformacions s'han succeït d'una forma contínua. Així Esteve Deu ens descriu tres configuracions econòmiques de Sabadell, a voltes concatenades, durant el segle XX. En la primera part veiem una ciutat que arriba a la maduresa i on es conforma el Sabadell «antic» des del domini i la maduresa del sector tèxtil. Tanmateix l'autor fa un esforç per mostrar-nos aquesta primera fase no reduint-la al seu principal motor, explicant-nos com es genera un teixit econòmic diferenciat, encara que subsidiari, de l'activitat central i com molts dels sectors socials de l'antic Sabadell no moriren, sinó que es transformaren amb la ciutat. Aquest primer model econòmic establí, curiosament, un sistema de producció que, vist amb ulls d'avui dia, ens sem-

bla plenament actual. Així el tèxtil, i especialment el sector llaner, tingué la base en un ús intensiu del factor treball, només substituït per inversions tecnològiques en conjuntures extraordinàries com la Primera Guerra Mundial. Quan aquestes fallien la petita i mitjana indústria sabadellenca utilitzava el treball a preu fet i el treball domèstic com a fórmula d'adaptació a les variacions d'una demanda inestable, i així evitava riscos. Aquesta forma d'actuar no canvià durant el segle, durant la primera fase del franquisme s'intensificà pel que fa a l'ús intensiu d'una mà d'obra barata. Tanmateix el creixement econòmic viscut durant aquest segle, especialment durant els anys vint i trenta quan els salaris augmentaren significativament i en la dècada dels seixanta, donà lloc a una societat progressivament més complexa, amb noves ocupacions articulades a l'entorn del que més tard es coneixeria com a societat de consum i els serveis socials. El segon model econòmic s'articulà durant la segona meitat de l'etapa franquista quan les indústries metal·lúrgiques, la construcció, els serveis, etc. produïren un canvi en l'economia local, en què la crisi del tèxtil i el desenvolupament econòmic dels altres sectors, que deixaven al seu torn de ser subsidiaris del primer, marcaren el to d'una nova ciutat amb una immigració creixent i unes demandes urbanístiques i socials per satisfer. Encavalcat amb aquesta fase, producte de la tardana arribada a Espanya dels canvis econòmics produïts al final de la Segona Guerra Mundial, es produí durant els anys setanta i vuitanta una cesura radical que portà la ciutat industrial a la ciutat de serveis, moment en el qual encara ens trobem.

L'explicació d'aquesta evolució és feta per Esteve Deu resseguint l'evolució de tots els sectors econòmics minuciosament, fins i tot dels marginals, i posant sempre en relació l'economia i la ciutat. De fet el seu treball es constitueix en un manual bàsic per entendre qualsevol període del desenvolupament de Sabadell. Potser tan sols dos períodes molt concrets demanen encara una mica de llum i investigacions futures. El primer és el de la postguerra. Caldria saber si en aquell moment, igual que ens explica Michael Richards en un llibre recent (*Un tiempo de silencio*) per a la resta d'Espanya, al caliu dels grans guanys i l'especulació, també es produí a Sabadell una deslocalització de la seva burgesia preeminent cap a sectors financers de la resta del país, s'unificà amb els interessos de les grans fortunes espanyoles industrials i terratinents. És a dir, caldria veure com el primer franquisme afectà els sectors econòmics dominants de la ciutat i quins canvis hi produí. De la mateixa manera, encara està insuficientment estudiat el canvi econòmic produït durant la dècada dels setanta. Fou un moment clau del qual sabem poc; així, per exemple, encara no s'ha explicat prou en què es reconvertiren els principals capitals industrials de la ciutat o quina opció estratègica prengué la principal institució financera de Sabadell, el Banc de Sabadell, que la portà a ser una de les princi-

pals entitats del país quan en etapes anteriors sobrevivia com podia.

A l'economia segueix la societat i aquest és el segon gran apartat que ens aporta el llibre, aquest elaborat per Jordi Calvet. Capítol de destacada prosa, tenint en compte la majoria de llibres en ús, i molt ben travat en les seves parts, és alhora conscient de les seves mancances, la qual cosa és especialment d'agrair, especialment quan ens assenyalava els límits de les investigacions fetes fins avui dia i allà on caldria aprofundir. De la seva descripció emergeix una societat dinàmica, amb mobilitat social i jove, a causa de la constant renovació migratòria de la centúria, però també una ciutat tallada segons els patrons de l'economia fabril, és a dir, una ciutat de patrons i obrers. Del contrast d'aquestes dues realitats –ciutat de classes, però amb mobilitat social– apareix el to de Sabadell: una ciutat on el moviment obrer i la burgesia determinen el joc social i polític, però on apareix una petita i mitjana burgesia que mentre fa de coixí social impregna amb els seus valors un tarannà vital moderat, lluny dels abismes socials oberts en altres localitats catalanes. De la mateixa manera aquesta realitat es trasllueix en el tram organitzatiu i associatiu de Sabadell: si les organitzacions obreres i patronals en són les peces centrals, aquestes també són indestriables de les cooperatives, centres polítics i culturals que esdevenen la xarxa de fons on s'inscriuen els recursos, les ideologies i les possibilitats de les primeres. En aquesta doble explicació –l'estructura social i la xarxa que conforma la societat civil– Calvet encerta a mostrar-nos el rerefons dels esdeveniments històrics. Especialment notable és, a més, l'anàlisi que fa de l'aparició de dos Sabadells producte de la migració, com a condicionant, i de la dictadura, com a determinant, durant el franquisme. Dues comunitats, la del Sabadell històric i la dels «nous» sabadellencs, que segons l'autor han anat esdevenint una sola consciència de ciutadania gràcies a les xarxes d'una nova societat civil i a la conflictivitat política i social que conferí una nova identitat a la ciutat durant els anys setanta. Tan sols un silenci, per sorollós, és remarcable en aquest capítol, l'absència d'una explicació sobre els fets d'Octubre de 1934. Sobretot pel que fa la seva afirmació que el moviment obrer de Sabadell no fou mai revolucionari abans del juliol de 1936, afirmació que necessitaria llavors una explicació de la veritable naturalesa del que passà el 1934.

L'apartat dedicat a l'anàlisi política, producte de l'historiador Martí Marín, sorprèn gratament per la seva coherència interna, tant pel que fa a la descripció dels esdeveniments com per les hipòtesis de fons. Amb un notable esforç per explicar el context polític general en el qual es mou la ciutat, es constitueix finalment no en una història política local de Sabadell sinó en una història política de la Catalunya contemporània des de Sabadell. És en aquest marc en què explicacions com el paper dels Republicans Federals a la ciutat, les

complexes relacions entre republicanisme, federalisme i moviment obrer, el significat de la figura de Lluís Companys a Sabadell o els mateixos esdeveniments de l'octubre de 1934, no tan sols ajuden a dilucidar aspectes crucials de la història de la ciutat, sinó que ofereixen nova llum sobre la nostra història com a país fora del que el nostre autor no dubta de qualificar com a «barcelonacentrisme». I és que, de fet, el capítol de Marín té un conductor de fons que s'erigeix contra els grans tòpics de la nostra historiografia i de la memòria oficial: la República no fou un règim carregat de tensions que portaren fatalment a la Guerra Civil, la mateixa guerra no fou un desordre generalitzat de violència revolucionària i la democràcia espanyola fou producte de les gents que protagonitzaren el canvi i no tan sols de la bona voluntat de les elits o de la mort del dictador, que si de cas tan sols accelerà un procés ja en marxa. En els tres casos la seva explicació és sempre raonada i profusament explicada a partir dels esdeveniments històrics. Destaquen, en aquest sentit, les pàgines dedicades als fets d'Octubre de 1934 a Sabadell, segons les quals aquests no van ser tant un esdeveniment revolucionari com un acte de demostració lligat a la solidaritat, arrelada en raons històriques, amb les estratègies seguides pel president Companys. Això explicaria la seva poca virulència i el fet que a Sabadell fos seguit per l'obrerisme militant, quan a la resta de Catalunya la CNT no féu acte de presència durant aquells dies. Potser aquestes explicacions el porten a certs excessos quan procura demostrar que a Sabadell no hi havia precedents immediats que expliquessin la Guerra Civil més enllà de la responsabilitat dels militars alçats, a jutjar pel to gens pactista ni harmònic de la *Revista Sabadell*, que després dels fets d'Octubre dedicava pàgines senceres a relatar com els obrers havien violat les dones i matat els nens arreu d'Espanya, però no es pot negar que les seves tesis resulten reeixides. Potser només en el període franquista, magníficament analitzat d'altra banda, es troba a faltar referències més completes a la política de l'oposició i les seves estratègies locals.

El llibre finalitza amb l'estudi sobre la producció cultural de Sala-Sanahuja, que és l'aportació més extensa de tot el treball, farcida de dades i comentaris interessants. En aquest capítol excel·leixen destacadament les pàgines dedicades al noucentisme, que recorden les velles tesis mantingudes per Ucelay da Cal (*La Catalunya populista*) sobre el paper d'aquest moviment com a veritable projecte d'hegemonització i nacionalització de les classes dirigents catalanes. En aquest sentit el text de Sanahuja explica perfectament les relacions entre aquest moviment, que pretén construir una nova identitat de la Catalunya-Ciutat a partir de la propagació d'una nova cultura ciutadana des del control de les institucions i entitats locals, i el projecte polític de la Lliga. Com s'anaren construint progressivament noves institucions culturals i com aquestes foren controlades per una nova generació de catala-

nistes noucentistes són els temes destacats d'aquesta narració. On té més problemes és en el pas d'aquest noucentisme conservador a l'hegemonia social i cultural que significà el populisme del període republicà dominat per ERC.

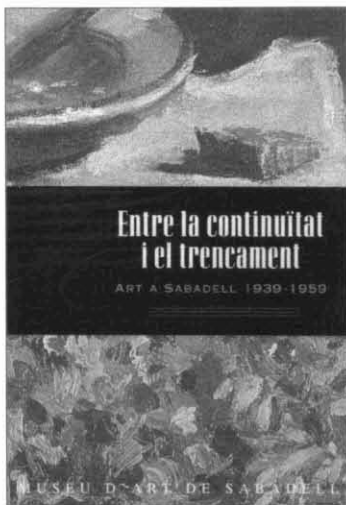
És veritat que ens parla del que significà *El Sabadell del meu record* de Marian Burgès per al pas a un noucentisme popular, o ens emmarca el paper de la Colla de Sabadell en el context del que comporta l'acció dels pronois de l'Acció Catalana, últim intent no reeixit de renovar el catalanisme de la Lliga, però tot això no queda prou lligat amb el projecte cultural que succeí el vell noucentisme durant l'etapa republicana. Tanmateix no podem deixar de notar que aquestes són les millors pàgines escrites fins avui sobre la cultura local en el període anterior al franquisme. De fet les dimensions explicatives que adquireix aquest període en aquest capítol arcaconen el que succeí després de la Guerra Civil. Període caracteritzat com de decadència i estancament, es veu reduït a 25 pàgines de les 113 que ocupa tot l'apartat, la qual cosa no significa, però, que no contingui aspectes valuosos. Així per exemple, ens descriu un xic benevolentment el paper de l'Església, com a àmbit de sociabilitat «alternativa» al règim, en el redreçament cultural de Sabadell, o la irrupció de les noves tendències artístiques durant els anys seixanta i setanta, a les quals dedica algunes pàgines. Seria interessant seguir, en aquest camí, el model d'anàlisi inaugurat pel recent treball de Narcís Selles (*Art, política i societat en la derogació del franquisme*) sobre el paper de l'art conceptual a Girona, la qual cosa ens ajudaria entendre com es produí la relació entre una nova generació, el marc polític i el trencament amb un art que responia a les necessitats d'una burgesia local, en el cas de Sabadell. Les emissions de ràdio dels Bellmunt, Benet i Pla de Vall i la creació de la Sala 3, a iniciativa del Jordi Domènech i el mateix Benet, són una bona base de partida. El treball de Sala-Sanahuja ens mostra, en aquest sentit, les insuficiències de les investigacions en un camp que per als nostres historiadors ha estat en excés marginal i que ell ens comença a situar en el mapa. De fet, aquest text acaba amb una anàlisi sobre l'estat actual de la producció cultural de Sabadell que no deixa de reflectir aquest estat de coses. Estant d'acord amb la seva anàlisi, no podem deixar de preguntar-nos, però, si allò que ell qualifica de fenòmens d'una marginalització estabilitzada (com el «nou flamenc») —fenòmens que un estudi sobre la cultura popular sabadellenca d'aquest segle ens mostraria que tenen un arrelament profund, més enllà de la immigració dels cinquanta i seixanta— no són conseqüència precisament dels límits d'un projecte cultural de classe com el noucentisme, que encara no ha trobat un canvi coherent en les propostes culturals actuals.

En definitiva, com hem dit abans, el *Sabadell al segle XX* marcarà un abans i un després de la seva publicació. No tant per la seva globalitat interpretativa, cosa que en certs casos

queda al descobert, com en la diferent anàlisi de l'octubre de 1934, omea pel treball sobre la societat, central en l'apartat de política i amb una anàlisi discrepant per la part de cultura que no dubta a qualificar-la com «un assaig general del que havia de passar el 18 de juliol de 1936», sinó per la seva capacitat de sintetitzar tot el que s'havia dit fins ara i, encara, anar més enllà.

XAVIER DOMÈNECH I SAMPERE

Entre la continuïtat i el trencament. L'art a Sabadell, 1939-1959. [Comissariat] Rossend LOZANO. Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, 2000. 147 p.; il.

L'exposició organitzada pel Museu d'Art de Sabadell a cavall de la transició entre el 1999 i el 2000, en un intent com si diguéssim de fer balanç del que fou l'art del segle xx, més aviat de la segona meitat, a la ciutat, ens mereix tots els respectes. De les obres que s'exposaren, produïdes entre el 1939 i el 1959 –l'immediat postfranquisme–, no s'amaçà el que podia ser desqualificant, encara

que fos imposat, quan ho era, per exaltar allò que ara podria ser més honorós i meritori. D'aquesta exposició, titulada *Entre la continuïtat i el trencament. L'art a Sabadell, 1939-1959*, de la qual es va fer responsable Rossend Lozano, historiador de l'art sabadellenc, hom pot dir que mostra el que va passar en aquella època. En el catàleg, molt ben fet, amatent en la mesura del possible als fets als quals es pot accedir i mostrant la documentació, per a l'ocasió quadres i papers d'art, que justifiquen el que s'hi diu i comenta, diem, apareix la idea que Sabadell és una ciutat oberta on es fan i s'hi generen moltes coses. Algunes són determinants per definir la cultura contemporània, en la qual no tot és arribar-hi primer, sinó que allò que es crea sigui sòlid i incident per al futur. O bé que se sigui receptor, com succeïa, per exemple amb l'*Almanac de Sabadell* que, l'any 1928, publicava dibuixos de Miró, Dalí, H. Vinyes, a més d'Obiols o Vila Arrufat.

Com que Sabadell és molt a prop de Barcelona, quan una personalitat destaca desmesuradament el que fa és passar

a la gran ciutat, on sembla que trobarà un camp més ampli de projecció. Ara bé, gairebé mai el creador es desarrelarà del nucli generador, una ciutat industrial i menestral on les contradiccions són més polaritzades per permetre que sempre hi hagi el caliu, perquè tot pugui iniciar-hi els seus primers passos. Ho sabem en els factors industrials; potser és més desconegut el que succeeix en altres àmbits, com el de les manifestacions artístiques.

En referència a la sensibilitat plàstica, Sabadell gaudia en aquells anys de l'immediat postfranquisme d'una personalitat molt qualificada, com era la de Rafael Benet, bon pintor i magnífic i sensible analista d'art. Com sabem, el postfranquisme va ser terrible per al conreu d'una sensibilitat autèntica en relació directa a les obres plàstiques i de l'esperit. No es deixava veure ni tocar res del que no estava establert, no per la societat on les coses es produïen, sinó pel que manaven les disposicions de les autoritats militars i civils. Però Rafael Benet sabia «parlar» d'art –els «altres» no tenien prou sensibilitat per llegir aquelles paraules– i en els seus estudis, sempre ens indicava –aquest fou sempre un dels seus trets d'home intel·lectualment honest respecte a la sensibilitat– allò que havíem d'observar en les obres plàstiques. La nostra sensibilitat havia d'acceptar obertament, sense limitar-se a encaixar-ho solament allò que estava d'acord amb el que es deia o se'ns ensenyava. Llegint els seus textos ens adonarem que, quan no hi ha altre mitjà d'obrir-se camí o d'assabentar-se d'altres possibilitats de desembalbir els nostres sentits, descobrim les profunditats de l'impressionisme, percebem quins podien ser els inconvenients del cubisme o de quina manera, potser, caldria evitar les extremitats de l'expressionisme o de l'abstracció.

Doncs bé, aquesta via indirecta, podríem dir, és la que molt sovint s'obre i es manifesta en les societats que, pels condicionants que sigui, no poden accedir o exterioritzar allò de què són capaces.

A Sabadell són institució secular els artistes pintors amb el cognom Vila, Vila Cinca, Vila Arrufat, Vila Casas, els quals han aportat quelcom de substàncies a la tasca a la qual es dedicaven. A Vila Arrufat potser li escaigué, pel període ara considerat, la tasca més feixuga perquè hagué de conjuminar els seus gustos i les necessitats estètiques amb les que imposaven els deures civils. Era un bon artista, de pinzellada oberta a les emocions personals, i hagué de sotmetre-la a les imposicions d'una iconografia per desenvolupar la que no acceptava cap subjectivitat quan, pel que fa a l'art, i és ben sabut, el tarannà del creador hi és bàsic. Vila Casas, a l'altre cantó, més jove, rompé i féu allò que volia. De la mateixa manera que la revista *Riutort*, apareguda en els difícils anys del postfranquisme, passava sibil·linament i sensiblement d'allò imposat –llengua i formes, és clar– a la llibertat

que es desprèn de la mateixa pràctica de l'art, tipografia i imatge.

Tot això ho podem veure i seguir al llarg de l'exposició que acompanyava el catàleg, on trobem els raonaments i la història del que s'hi mostra. A més de les actituds radicals d'alguns joves realment creatius, com els del grup Gallot, hom pot dir efímer, però desvetllador de llibertats que deixen oberts els desigs, les capacitats i les ànsies de tothom qui vulgui, en l'àmbit de la creació, respirar fort, novament i amb intensitat.

Les actituds són essencials en tota societat, com la d'Estrada Vilarrasa, que, tot continuant en el seu contingut art del paisatge, ha emprès una ingent tasca d'edició i reedició d'obres cabdals de la nostra cultura en l'àmbit de les arts o de la recerca arqueològica.

Raimon Roca, Ramon Folch, Andreu Castells i Xavier Oriach deixen la ja esdevinguda pinzellada acadèmica de l'antiga llibertat impressionista per obrir-se camí vers el color de l'expressió i la impressió personal i subjectiva. Trinitat Sotos potser manté encara una certa figuració, però es mostra compromesa i denunciadora de la situació de la societat. Hi ha artistes, com Joan Bermúdez, que s'obren camí des del personalisme creatiu més radical, tant en la pintura com en l'escultura. Actitud decidida que també, amb segell propi, emprèn Antoni Angle.

Oberts els camins, seguiran, amb posteriors plantejaments d'ampla volada, Jaume Deu, Josep Llorens, l'esmentat Vila Casas, Joaquim Montserrat, Llorenç Balsach i Josep M. Brull. Via nova amb resultats posteriors aportaran Alfons Borrell o Romà Vallès.

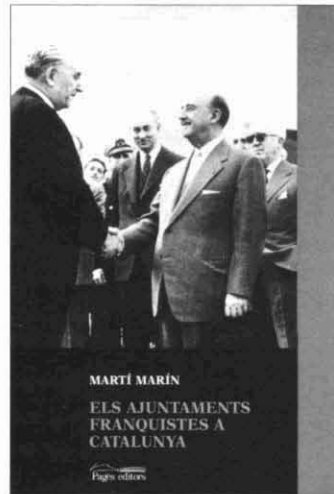
Tot això s'ha fet a Sabadell per voluntat de les persones, que són les qui han obert o han mantingut les institucions que en diferents ocasions han acollit les activitats de les arts. L'Acadèmia de Belles Arts, si més no, ha permès aixoplugar els primers passos de moltes ruptures posteriors, encara que després no hagi tingut prou coratge per retenir-les. El Museu d'Art de Sabadell conté o guarda obres que altrament s'haurien perdut com a testimoni dels esclats creatius de la ciutat. Però em sembla que el més important de la ciutat són els compradors d'art nou que adquireixen perquè els plau o els inquieten les obres dels creadors, no els qui durant els anys 40, 50 i 60 compraven obres d'art per amagar diners i justificar beneficis, en bona mesura, crec. Per ara, i mentre no hi hagi cap altra política més oberta sobre els àmbits i criteris de la sensibilitat que raja del que se sent i no del que emboteix els sentits i la ment, mentre això no esdevingui el tret específic de la societat, guarden a casa seva la saba que constantment generen els que veritablement creen. Aquesta exposició ens feia veure que sota l'aparent monotonia –i reconeixem que

també per la manca d'una valentia oberta i decidida– a Sabadell s'hi genera un art viu, que acabarà canviant la sensibilitat i l'aparença massa mansa de la ciutat.

La mateixa exposició, més que desig d'història, implica necessitat de prendre consciència de les realitats de la innovació.

ARNAU PUIG I GRAU

Martí Marín Corbera. *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya.* Lleida: Pagès Editors, 2000. 549 p.

És difícil encabir el conjunt d'aportacions del llibre de Martí Marín en l'espai que raonablement ha d'ocupar una ressenya, tant per la diversitat d'aspectes rellevants tractats en l'obra com per la qualitat de la documentació aportada, que serveix de base a l'autor per endinsar-se de ple en el debat historiogràfic entorn de les característiques del règim franquista.

Martí Marín, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona i historiador ben conegut dels sabadellencs pels seus diversos treballs de divulgació de la història de la ciutat, en forma de llibres, catàlegs, exposicions, etc., és també un reconegut especialista sobre l'estudi de la vida política local durant l'època franquista arreu d'Espanya. El llibre que ens ocupa és la síntesi de la seva tesi doctoral, presentada fa un temps a la UAB i que, per problemes editorials, malauradament no ha vist la llum fins ara. En realitat, una part significativa del treball acadèmic té dificultats per ser publicat a hores d'ara; les editorials sovint prefereixen textos «lleugers», de fàcil consum, i es malferien de la «competitivitat en el mercat» de les investigacions rigoroses sobre temes especialitzats. Vagi per davant que el llibre de Marín aconsegueix mantenir l'atenció del lector al llarg de més de cinc-cents pàgines i està escrit amb una prosa desimbolta, que sense ser col·loquial és força àgil, cosa que ajuda notablement a seguir les seves anàlisis.

L'obra consta d'una introducció, quatre capítols –d'abast cronològic desigual–, unes conclusions i un apèndix documental en què es ressenya la biografia dels alcaldes fran-

quistes de les principals ciutats catalanes. A l'inici, un llarg pròleg de Borja de Riquer, director de la tesi, analitza els canvis que pels dirigents polítics conservadors catalans va comportar la instauració del règim franquista. Dividint el treball en dues parts, podríem afirmar que, a la primera, prima l'anàlisi de la funcionalitat i les característiques de les noves institucions polítiques a escala local, mentre que a la segona, pesa més l'anàlisi del personal polític franquista i la in/adaptació dels ajuntaments a l'evolució de la societat.

En la historiografia sobre el règim franquista hi ha un corrent, amb un fort ascendent acadèmic, que considera que en l'àmbit local la imposició de la dictadura va comportar el retorn a les pràctiques polítiques prerepublicanes. Penso que l'aportació central de l'estudi de Martí Marín rau en el fet de demostrar, basant-se en una documentació exhaustiva i fent un esforç de clarificació conceptual de gran importància, que el model d'administració local franquista trencava radicalment amb el passat i que significava l'adaptació espanyola al model feixista que adoptaren els dirigents dels revoltats, progressivament però des dels primers mesos de la guerra civil.

Aquesta no és una qüestió fútil, atès que l'àmbit local ha estat considerat un espai fonamental on es van explicitar els objectius globals del «*Nuevo Estado*». Per establir les diferències entre l'abans i el després de 1936, a la introducció Marín perfila sintèticament l'evolució de l'administració local des de 1812 fins a l'inici de la guerra civil, tot oferint les claus de la seva funcionalitat pel sistema polític liberal en conjunt. L'autor participa de les tesis d'un altre corrent historiogràfic, amb pes creixent en la historiografia espanyola i molt més en la catalana, que sosté que el cop d'estat de 1936 es va preparar no tan sols per enderrocar la II República sinó, fonamentalment, per esclafar els moviments d'emancipació social i per acabar amb qualsevol modalitat de sistema liberal. Marín posa l'èmfasi en les concomitàncies entre la realitat espanyola dels anys trenta i la d'altres països europeus en el període d'entreguerres, i explicita el conjunt d'elements que expliquen que, des de finals dels anys vint, a Espanya bona part de la dreta comencés a estendre el mateix tipus d'alternatives polítiques que a Itàlia desenvolupava el feixisme.

Martí Marín afirma des de la primera pàgina que les característiques de l'administració local franquista no es poden separar dels trets del règim de què formava part i que es caracteritzava per haver adoptat els instruments d'acció política feixistes, com l'enquadrament forçós de la població en organitzacions estatals, la disciplina i la jerarquització dels quadres de l'administració civil —depuració dels seus membres i centralització extrema dels nomenaments i presa de decisions en general—, la provisió de quadres polítics per l'Estat en tots els seus nivells a través de la cooptació entre els sectors fidels i l'eliminació i/o neutralització de la dissidència. Certament,

aquest model comportava una ruptura amb el passat i, tan sols quan estaven assegurats aquests principis bàsics, va ser quan els dirigents franquistes adaptaren les institucions i els càrrecs del passat —governadors civils, etc.—; així, tot i que els noms eren els mateixos, les institucions i els càrrecs del passat havien canviat de naturalesa. Aquesta és una qüestió essencial per entendre el funcionament del règim: en l'estat franquista cap estructura ni cap figura política va tenir marge d'autonomia; la jerarquia i la disciplina eren absolutes: tots els càrrecs serien ocupats per nomenament superior, tot establint una relació de confiança/dependència de dalt a baix que només podia ser trencada en la mateixa direcció. Evidentment, el pas del temps va diluir les formes amb què la «*línea de mando*» actuava, però no pas els seus trets.

Que la vida local s'havia d'adequar i subordinar a la nacional és una bona mostra que la dictadura franquista no va normalitzar la vida dels consistoris fins el 1948, quan ja havia resolt els que considerava els seus grans problemes, el fonamental, la supervivència com a règim. Fins aleshores van ser nomenades unes comissions gestores que, paradoxalment, a banda de la gestió administrativa, van complir funcions polítiques de primer ordre en l'adaptació dels ajuntaments a l'ordenament franquista. La primera, la depuració dels funcionaris; com a tota l'administració pública, els empleats dels ajuntaments van patir un procés de depuració que tenia com a objectiu assegurar una administració absolutament fidel i homogènia. La depuració pretenia, ultra foragitar qualsevol individu no addicte al règim, assegurar la submissió, per la qual cosa es generà un ambient d'inseguretat que va tenir diverses conseqüències, entre les quals la profusió de denúncies i delacions, com una forma d'evitar la sanció o l'acomiadament. Aquest no era un perill hipotètic, atès que l'ordre del 30 d'octubre de 1939 sobre provisió de vacants d'empleats provincials i municipals establia que el 80 per 100 de les vacants estaven reservades per a candidats que poguessin presentar mèrits de guerra i el 20 per 100 restant es cobririen mitjançant oposició o concurs no restringit, de manera que en poc temps el funcionariat va canviar notablement. Igualment, els ajuntaments tenien l'obligació de col·laborar en el manteniment de l'ordre públic, i això era sinònim de tasques de control polític respecte als seus veïns.

A més d'un rigorós treball de sistematització, Martí Marín, conscient de la complexitat i diversitat dels microcosmos locals que es van donar a Catalunya, fa un esforç de recapitulació al llarg de les diferents parts del llibre, imprescindible perquè el lector/a pugui arribar a conclusions en un relat tan ric en noms i situacions polítiques diverses. Així, per exemple, respecte a la composició majoritària de les comissions gestores, destaca el paper cohesionador dels vencedors de la guerra que va exercir el partit únic FET-JONS, la renovació del personal polític municipal per rejuveniment que va

implicar la promoció d'excombatents i per la marginació relativa dels quadres de la Lliga amb protagonisme de preguerra, i l'esquarterament i la recomposició dels lligams polítics, tant pel que fa a la pertinença a partits com a les vinculacions personals-clientelars anteriors a 1936.

A les primeres eleccions municipals, celebrades el 1948, es dedica una part molt important del capítol segon i a partir d'aquestes pàgines es pot obtenir una idea molt ajustada de la mecànica electoral imposada als municipis des d'aleshores, ja que fins el 1971 la normativa aplicada fou sempre la mateixa. Fins el 1970 l'àmbit local no va ser objecte de l'atenció que se li va prestar el 1948, perquè el règim va atorgar a aquella convocatòria una gran transcendència, en un intent de presentar en l'àmbit internacional una imatge de «democràcia», de democràcia orgànica que segons els propagandistes oficials era la que s'adeia al tarannà espanyol. L'autor explica detalladament el rígid control que s'exercia sobre el procés electoral; així, l'administració no tan sols organitzava els comicis sinó que també hi prenia part amb l'objectiu que el seu personal polític ocupés la totalitat dels càrrecs «electius» i impedir qualsevol infiltració. Són ben il·lustratives les cites que l'autor selecciona sobre la manipulació de la pròpia normativa electoral i del cens; per exemple, una de les normes de 1948 assenyalava que *«durante el mismo periodo es conveniente procurar la exclusión de algunas personas contrarias y peligrosas (...)»*. *También debe ponerse especial interés durante este periodo en incluir en cada sección a diez personas completamente adictas y de absoluta confianza, para tener, en su día elementos suficientes para constituir las mesas electorales en sus cargos efectivos y de suplencia*. Si bé no deixa de ser ridícul aquest tipus de maniobres en uns anys en què la por encara paralitzava la major

part de la població, és ben significatiu dels procediments polítics imperants. Als anys setanta, tot i que la participació mai no va ser destacada, els «organitzadors» de les eleccions van haver de fer ús de les tècniques de control assajades des del primer moment.

Els darrers capítols aconsegueixen perfilar prou bé la dinàmica que es va generar entre l'actuació dels consistoris i les demandes de la població. Els municipis estaven escanyats financerament per voluntat governamental, perquè així estaven anul·lats políticament, però això comportava que l'administració local era incapaç de fer front a les necessitats col·lectives que s'anaven acumulant als municipis —especialment en els de creixement sobtat durant les dècades dels seixanta i setanta—; d'altra banda, els consistoris sovint estaven ocupats per individus amb interessos personals contradictoris amb els de la comunitat, i en gairebé tots els casos els ajuntaments eren dirigits per un personal polític, franquista fins a la medul·la, però incapaç d'integrar i donar sortida àdhuc a reivindicacions de caire cultural, que sovint només tenien un caràcter simbòlic. Així és perfectament comprensible el rebuig creixent que van anar acumulant els ajuntaments franquistes, que foren objecte de la contestació veïnal a la dècada dels setanta, quan la crisi del règim es va fer imparable.

Estem, doncs, davant d'una obra fonamental per conèixer la vida política local al llarg del període franquista, i no tan sols a Catalunya. Des d'ara els estudiosos d'altres zones d'Espanya disposaran d'un element de referència per continuar la investigació sobre un tema fonamental sobre el règim franquista.

CARME MOLINERO